

<http://dx.doi.org/10.16926/zh.2019.18.09>

Przemysław GORZAŁKA

<https://orcid.org/0000-0003-2399-7299>

Częstochowa

Stan twierdzy częstochowskiej w sierpniu 1807 r. w świetle raportu pplk. Antoniego Górskiego

Streszczenie

Zajęcie fortem fortecy jasnogórskiej w listopadzie 1806 r. przez francuskich szaserów i polskich insurgentów miało znaczący wpływ na rozwój sytuacji militarnej na Nowym Śląsku. Pozwoliło cesarzowi Napoleonowi I na odizolowanie śląskiego teatru wojny od głównych terenów zmagania Wielkiej Armii z wojskami IV koalicji. Ponadto pozwoliło na rozprzestrzenienie się powstania w całym regionie. Forteca jasnogórska stała się ważnym punktem oparcia dla nowopowstających oddziałów polskiej jazdy, piechoty i artylerii. Artykuł ten opisuje stan twierdzy jasnogórskiej i prezentuje wiele istotnych danych dotyczących jej wyposażenia, takich jak: liczba dział, karabinów, kul czy też rozmaitych materiałów i narzędzi. Informacje te zawdzięczamy podpułkownikowi Antoniemu Górskiemu, który był komendantem twierdzy w omawianym okresie, i na rozkaz dyrektora wojny księcia Józefa Poniatowskiego sporządził szczegółowy raport na temat stanu fortecy.

Słowa kluczowe: Częstochowa, twierdza jasnogórska, Antoni Górski, Księstwo Warszawskie.

Okres napoleoński to w dziejach twierdzy jasnogórskiej niezwykle barwny i jednocześnie dramatyczny przedział czasu. Jego początek jest związany z rokiem 1806, kiedy to w okolice Częstochowy (na teren Nowego Śląska) dotarła 13 listopada 1806 r. odezwa generała Jana Henryka Dąbrowskiego i Józefa Wybickiego wzywająca do powstania zbrojnego. Dwa dni później miejscowy właściciel ziemski, Michał Pruszek, zgromadził pod swoją komendą oddział liczący około 500 ludzi, złożony z jego poddanych: oficjalistów, dzierżawców i włościan¹. Odczytawszy zgromadzonym odezwę, wyruszył pod twierdzę jasnogórską obsadzoną przez pruski garnizon pod dowództwem majora Hundta, złożony z trzeciego batalionu muszkieterskiego 42. Regimentu generała Franza Heinricha

¹ Janusz STASZEWSKI, *Kaliski wysiłek zbrojny 1806–1813*, Kalisz 1931, s. 9.

Christiana von Ploetzla w sile 13 oficerów i 472 żołnierzy, oraz 2. południowo-pruskiej kompani weteranów liczącej niespełna 100 żołnierzy. W sumie dawało to 14 oficerów i przeszło 550 podoficerów i szeregowych². Grupa Prusaka otoczyła dnia 15 listopada klasztor, zajmując okoliczne wsie i odcinając Prusaków od kontaktów ze światem zewnętrznym, jednocześnie podjęte zostały rozmowy z pruskim komendantem dotyczące ewentualnej kapitulacji twierdzy. Według relacji samego Prusaka major Hundt skłonny był kapitulować, jednakże sytuacja uległa zmianie w związku z pojawieniem się pod murami klasztoru kolejnej grupy wojska³. 18 listopada do Częstochowy dotarł szwadron francuskich szaserów z 12. pułku strzelców konnych, którym dowodził szef szwadronu Jean Louis Deschamps, w sile 100 koni. Towarzyszył im oddział kawalerii powstańczej w sile 150 ludzi pod dowództwem Kaspra Miaskowskiego⁴ wysłany celem wsparcia Francuzów oraz organizacji władz polskich w Częstochowie. Należy zgodzić się z Achmatowiczem, iż komenda Miaskowskiego miała też bez wątpienia zabezpieczać skarbiec klasztorny przed rabunkiem ze strony francuskich sojuszników w razie jego opanowania⁵.

Oddziały Deschamps, Miaskowskiego i Prusaka nie miały żadnej szansy poważnie zagrozić twierdzy pod warunkiem, że garnizon zdecydowany by był się bronić. Jednakże komendant pruski nie myślał o oporze, co zresztą było dość powszechnym zjawiskiem podczas kampanii 1806 r. Niemniej dowodzący Francuzami Deschamps przejął inicjatywę i postanowił skłonić pruski garnizon do kapitulacji za pomocą fortelu wojennego. Chłopi, których udało się zgromadzić Prusakowi, rozpalili w nocy mnóstwo ognisk sugerujących przybycie pod twierdzę znacznych sił francuskich. Ponadto część francuskich szaserów spieszo, doczepiając im czerwone epolety i czerwone kity do kapeluszy, co miało symulować w oczach garnizonu obecność grenadierów. W rezultacie przerażony komendant Hundt zgodził się poddać twierdzę, która skapitulowała 19 listopada 1806 r.⁶

² Dane dotyczące stanu garnizonu częstochowskiego – vide: Eduard von HÖEPFNER, *Der Krieg von 1806 und 1807*, Berlin 1855, s. 53. Za nim powtarzają je polscy autorzy – vide: Aleksander ACHMATOWICZ, *Epizod napoleoński w dziejach Jasnej Góry*, „Studia Claramontana”, t. 8: 1987, s. 176; Dariusz ZŁOTKOWSKI, *Jasna Góra w czasach Księstwa Warszawskiego 1806–1813 (Analiza wybranych problemów)*, „Ziemia Częstochowska”, t. 23: 1996, s. 48; Dariusz NAWROT, *Powstanie na Nowym Śląsku w 1806 i 1807 roku. U źródeł Zagłębia Dąbrowskiego*, Czeladź: Muzeum Saturn, 2016, s. 39; Marcin BARANOWSKI, Maciej TRĄBSKI, *Dwa źródła do planów modernizacji twierdzy częstochowskiej w czasach Księstwa Warszawskiego*, „Studia z Dziejów Wojskowości”, t. 7: 2018, s. 360.

³ A. ACHMATOWICZ, op. cit., s. 181.

⁴ D. NAWROT, *Powstanie*, s. 36. Marian KUKIEL i Dariusz ZŁOTKOWSKI podają liczbę 120 francuskich szaserów – vide: M. KUKIEL, *Dziej oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795–1815*, Poznań 1912, s. 113; D. ZŁOTKOWSKI, op. cit., s. 49.

⁵ A. ACHMATOWICZ, op. cit., s. 179.

⁶ Okoliczności zajęcia fortecy jasnogórskiej były już wielokrotnie opisane. Ostatnio ukazała się praca, w której znajdują się odwołania do szeregu wcześniejszych dzieł – vide: D. NAWROT, op. cit., s. 33–44.

Zajęcie fortecy jasnogórskiej było niewątpliwie sporym sukcesem. Po pierwsze, dzięki kapitulacji garnizonu pruskiego nic nie stało już na przeszkodzie, aby powstanie przeciw Prusakom objęło całą okolicę, co też się stało. Po drugie, twierdza stała się oparciem dla nowo organizowanych oddziałów piechoty i artylerii. Jak zauważył Nawrot, jej opanowanie doprowadziło też do odizolowania obszaru śląskiego od głównego teatru działań wojennych w Prusach Wschodnich i na Mazowszu podczas kampanii 1806/1807⁷. Wreszcie nie bez znaczenia był wydźwięk propagandowy zajęcia jasnogórskiego klasztoru. Wspomniaty o tym wydarzeniu 34. i 37. Biuletyny Wielkiej Armii⁸. Relacje dotyczące okoliczności zajęcia Jasnej Góry ukazały się też w prasie polskiej⁹.

Dowodzący III Korpusem Wielkiej Armii marszałek Louis Nicolas Davout, doceniając znaczenie strategiczne twierdzy, a jednocześnie mając świadomość grożącego jej niebezpieczeństwa ze strony wojsk pruskich stacjonujących na Śląsku, rozkazał dowódcy 12. pułku strzelców pułkownikowi Claude'owi-Raymondowi Guyonowi, aby z pozostałą częścią swego pułku ruszył do Częstochowy i objął komendę nad garnizonom¹⁰. Jednocześnie polecił, by wysłać tam dodatkowo żołnierzy ze świeżo formowanych oddziałów polskich. Do twierdzy jasnogórskiej pomaszerowały 3 kompanie z 5. pułku piechoty ppłk Józefa Gabriela Biernackiego¹¹. Wsparcie to było niezbędne, choć w samej twierdzy od samego początku podjęto działania organizacyjne celem formowania polskiego garnizonu.

Zaraz po kapitulacji majora Hundta 60 żołnierzy zrzuciło pruskie mundury i wstąpiło na służbę polską. Dodano do nich 40 ochotników, tworząc garnizonomą kompanię. Pierwszym polskim komendantem twierdzy mianowany został były kapitan strzelców polskich Stanisław Wosiński, który funkcję tę zawdzięczał decyzji Miaskowskiego. Później powierzono mu formowanie batalionu strzelców, którzy obsadzili pogranicze śląskie¹². Jednocześnie na bazie zdobytych na Prusakach dział w twierdzy jasnogórskiej rozpoczęto formowanie kompanii artylerii. Zadanie to realizował początkowo przybyły pod Jasną Górę wraz z Francuzami były oficer artylerii kapitan Paschalis Grabowski, któremu udało się zebrać 75 artylerzystów pochodzących ze Starej i Nowej Częstochowy¹³. Zna-

⁷ Ibidem, s. 62.

⁸ *Correspondance de Napoléon I-er, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*, t. XIII, wyd. Henri PLON, J. DUMAINE, Paris 1863, s. 566; ibidem, t. XIV, Paris 1864, s. 21.

⁹ „Gazeta Poznańska” [dalej: „GP”], Dodatek do nr 97 z 22 XI 1806 r.; „GP”, nr 99 z 26 XI 1806 r.; „Gazeta Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego” [dalej: „GKWiZ”], nr 1 z 2 I 1807 r., s. 4; „GW”, nr 2 z 6 I 1807 r., s. 22.

¹⁰ D. NAWROT, op. cit., s. 43.

¹¹ Ryszard MORAWSKI, Adam PACZUSKI, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Piechota, gwardie narodowe, weterani*, t. I, Warszawa 2014, s. 22. Stan oddziału wynosił 4 oficerów i 296 żołnierzy pod komendą mjr. Więckowskiego, który objął też komendę twierdzy – vide: J. STASZEWSKI, op. cit., s. 23.

¹² J. STASZEWSKI, op. cit., s. 16; D. NAWROT, op. cit., s. 41.

¹³ Bronisław GEMBARZEWSKI, *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa 1905, s. 177; R. MORAWSKI, Andrzej NIEUWAŻNY, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Artyleria, inżynierowie, saperzy*, Warszawa 2004, s. 27.

czenie twierdzy jasnogórskiej doceniał też Miaskowski, który, pisząc do gen. Dąbrowskiego, stwierdzał: „Na komendanta do Częstochowy lub nadgranicznego według mego zdania trzeba (takiego), który umie języki. Punkt ten w terażniejszych okolicznościach jest nader ważny. Granica tak blisko Śląska, Galicji wzgl. komunikacji, może być wielce punkt ten korzystnym [...]”¹⁴. W rozkazie dla gen. Skórzewskiego zalecano wysłanie „najzdolniejszego oficera na komendanta Częstochowy, godnego honoru, utrzymującego karność, znającego się na poprawie fortyfikacji”¹⁵. Wreszcie 23 grudnia wystawiono rozkaz dla ppłk Górskiego „aby natychmiast udał się do Częstochowy i objął główną komendę nad tą fortecą i znajdującym się w niej garnizonem”¹⁶. 9 stycznia 1807 r. komendę w twierdzy jasnogórskiej z rozkazu gen. J.H. Dąbrowskiego przejął podpułkownik Antoni Górski, który zastąpił na tym stanowisku majora Więckiego. Jednocześnie Górski miał rozpocząć w Częstochowie formację artylerii konnej, do czego ostatecznie nie doszło¹⁷.

Nowy komendant był bez wątpienia odpowiednim kandydatem na to stanowisko jako wychowanek Szkoły Artylerii Koronnej w Warszawie i kadet Korpusu Artylerii Koronnej. Uczestnik wojny polsko-rosyjskiej w 1792 r., a następnie powstania kościuszkowskiego, które ukończył w stopniu podporucznika. W Legionach Polskich we Włoszech kapitan artylerii, brał udział m.in. w zajęciu Rzymu i kampanii neapolitańskiej 1798–1799. Do służby powrócił w roku 1806, zapisując chwalebny kartę w swoim życiorysie¹⁸. Mając sobie powierzone zadanie organizacji artylerii, energicznie przystąpił do działania. Bronisław Gembarzewski podaje, iż kiedy ppłk Górski przybył do twierdzy zastał tam 40 żołnierzy (artylerzystów), a jeszcze w styczniu stan artylerzystów wynosił 160 ludzi¹⁹.

¹⁴ Miaskowski do Dąbrowskiego, Jasna Góra 4 X 1806 r., BPAUiPAN, Teki Staszewskiego, sygn. 8745, k. 35.

¹⁵ Dąbrowski do gen. Skórzewskiego, 13 XII 1806 r., ibidem, k. 44.

¹⁶ Rozkaz A. Górskiemu ppłk art., 23 XII 1806 r., ibidem, k. 70.

¹⁷ J. STASZEWSKI, op. cit., s. 26; D. NAWROT, op. cit., s. 100; R. MORAWSKI, A. NIEUWAŻNY, op. cit., s. 28. W literaturze przedmiotu istnieją pewne rozbieżności dotyczące daty objęcia przez ppłk. Górskiego komendy w twierdzy jasnogórskiej. Gembarzewski podaje, iż stało się to w grudniu 1806 r. Tę datę przytaczają za nim inni autorzy – vide: B. GEMBARZEWSKI, op. cit., s. 177; D. NAWROT, op. cit., s. 100; M. BARANOWSKI, M. TRĄBSKI, op. cit., s. 361. Jednakże rozkaz dla Górskiego nosi datę 23 XII 1806 r., co wyklucza możliwość objęcia przez niego komendy w początkach tegoż miesiąca, a czyni całkiem naturalne przybycie do twierdzy 9 I 1807 r. Jeszcze 26 XII 1806 r. ppłk Więcki jest wymieniany w raportach jako organizator 8. pp stacjonujący w Częstochowie – vide: J. STASZEWSKI, op. cit., s. 23; R. MORAWSKI, A. PACZUSKI, op. cit., s. 22.

¹⁸ Juliusz WILLAUME, *Górski Antoni*, [in:] *PSB*, t. 8, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 434; Jan PACHOŃSKI, *Słownik biograficzny oficerów Legionów Polskich 1796–1807*, Kraków 1998–2003, s. 81–82; *Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. I: *Oficerowie wojska koronnego*, cz. 2: *Artyleria i wojska inżynierskie*, oprac. Mariusz MACHYNIA, Czesław SRZEDNICKI, Kraków 1999, s. 47.

¹⁹ B. GEMBARZEWSKI, *Wojsko Polskie*, s. 178.

W porównaniu z informacją, iż kapitan Grabowski sformował 75-osobowy oddział kanonierów można założyć, iż albo gdzieś wkraść się błąd w danych, albo stan kompanii artyleryjskiej na Jasnej Górze w grudniu 1806 r. uległ dość szybkemu wykruszeniu.

Wobec uchwalenia przez tymczasowy rząd polski, zwany Komisją Rządzącą, nowego etatu Wojska Polskiego 18 stycznia 1807, każda z trzech Legii, na jakie podzielono armię polską miała mieć w składzie batalion artylerii i saperów. Jego organizacja przedstawiała się następująco: na czele batalionu artylerii i saperów stał szef batalionu, (wszyscy trzej komendanci batalionów artylerii byli w randze podpułkownika). W jego skład wchodziły trzy kompanie artylerii i jedna saperów, wszystkie w takim składzie, jak w piechocie. Oznaczało to, iż stan takiej kompanii obejmował 1 kapitana, 1 porucznika, 1 podporucznika, 1 sierżanta starszego, 1 kaprała furiera, 4 sierżantów, 8 kaprałów, 2 doboszów, 1 kapelistrę (muzyka) w każdej kompani parzystej, 1 cieślę w każdej kompanii nieparzystej oraz 120 żołnierzy, łącznie 140 ludzi. Ponadto batalion dysponował kompanią taborową złożoną z 1 porucznika komendanta kompanii, 1 wachmistrza starszego, 4 wachmistrzów, 1 furiera, 8 kaprałów i 180 konnych. Łącznie kompania taborowa miała 195 żołnierzy i oficerów, a cały batalion artylerii liczyć powinien 756 oficerów i żołnierzy²⁰. Każda kompania artylerii miała otrzymać 6 dział, na każdy pluton po trzy sztuki, co łącznie dawało 18 dział w batalionie²¹. Batalion podpułkownika Górskiego był w tej szczęśliwej sytuacji, iż miał do dyspozycji wszystkie przejęte od Prusaków działa.

Warto w tym miejscu przejść do rozważań nad rzeczywistym stanem twierdzy, zarówno jej fortyfikacji, jak i wyposażenia w działa, amunicję i pozostały sprzęt artyleryjski. To właśnie te czynniki decydowały o wartości militarnej obiektu, oczywiście obok odpowiednio silnego i zdeterminowanego garnizonu.

Pierwszy znany raport o fortyfikacjach twierdzy częstochowskiej po jej przejęciu sporządził kapitan artylerii, Mabru, zapewne przysłany w tym celu z rozkazu marszałka Davouta. Mabru po dokonaniu lustracji twierdzy, co miało miejsce pod koniec listopada 1806, sporządził następującą relację: „Forteca składa się z bastionowego muru z cegieł. Powłoka muru jest bardzo dobrze zachowana. Szczyt skarpy znajduje się około dwadzieścia pięć metrów nad dnem fosy. Mamy tutaj cztery kurtyny i cztery bastiony z kazamatami [...] Jest także półksiężyc noszący nazwę rawelinu, zamykający rodzaj nadszańca, z którego możemy kryć bardzo daleko przedpole. Oslania bramę fortu, ale nie broni jej dobrze, bo nie ma między nimi drogi krytej [...] Działa zewnętrzne stanowi [...] dwanaście redut, redanów i fleszy. Mają one charakter ziemny i są tak zniszczone, że należy uznać

²⁰ P. GORZAŁKA, *Sprawy wojskowe w pracach Komisji Rządzącej (1807)*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Tadeusza Srogosza, Instytut Historii UJD, Częstochowa 2018, s. 71. Skład imienny oficerów batalionu artylerii Legii Drugiej w okresie 1806–1809 podaje B. GEMBARZEWSKI, op. cit., s. 181.

²¹ R. MORAWSKI, A. NIEUWAŻNY, op. cit., s. 28.

je za ledwie istniejące. Gdyby nawet znajdowały się w lepszym stanie nie mogłyby stanowić skutecznej ochrony, gdyż większość z nich nie może wspierać się wzajemnie w walce”²².

Podpułkownik Górski również sporządził raport o stanie twierdzy²³, w którym wskazywał na trudności przy ewentualnej jej obronie, w szczególności zniszczoną fosę, a także obecność dwóch wzgórz w pobliżu twierdzy (jedno w zasięgu strzału z karabinu, drugie odległości połowy strzału z działa), które sięgają wysokością poziomu wałów. Rozwiązanie tego problemu widział Górski w połączeniu obu wzgórz z twierdzą dziełami zewnętrznymi²⁴. Pisał ponadto, iż twierdza może pomieścić co najwyżej 1000 ludzi, a 30 armat wystarczy do jej obrony. Na potencjalne magazyny wskazywał budynek klasztoru, kościoła i kazamaty pod bastionami. Podkreślał dobre zaopatrzenie apteki klasztornej oraz dobre zaopatrzenie twierdzy w wodę. Jak słusznie zauważyli M. Trąbski i M. Baranowski, to ostatnie spostrzeżenie Górskiego jest niezwykle ciekawe w kontekście okoliczności kapitulacji twierdzy jasnogórskiej przed Rosjanami w 1813 r.²⁵ W okresie późniejszym jeszcze kilkakrotnie twierdza jasnogórska była przedmiotem analiz pod kontem zwiększenia jej możliwości obronnych, niemniej wobec konieczności inwestycji w bardziej istotne z punktu widzenia władz wojskowych Księstwa twierdzy większość projektów pozostała na papierze²⁶.

Dyskutując na temat możliwości obronnych twierdzy częstochowskiej, nie sposób nie wspomnieć o jej zaopatrzeniu w sprzęt artyleryjski, proch i amunicję. Jeśli chodzi o potencjał twierdzy w momencie jej przejęcia, to znamy przynajmniej kilka różniących się od siebie relacji. Kasper Miaskowski w swym raporcie dla generała Dąbrowskiego podaje, iż przejęto 24 armaty, 760 karabinów, 226 cetnarów prochu oraz skład mąki. Dane te przyjął J. Staszewski²⁷. Warto nadmienić, że w nieco innej wersji raportu Miaskowskiego liczba dział wynosi 26²⁸. Drugim istotnym dokumentem traktującym o zdobyczy w twierdzy częstochowskiej jest raport dowódcy III Korpusu Wielkiej Armii marszałka Davouta z 27

²² *Raport kapitana artylerii Mabru* – cyt. za: Ryszard BELOSTYK, *Fortyfikacje Księstwa Warszawskiego 1807–1813*, Oświęcim 2018, s. 32.

²³ *Situation actuelle de la forteresse de Czenstochowa, commandée par le chef de batallion d'artillerie Antoine Górski depuis le mois de janvier 1807*, [in:] B. GEMBARZEWSKI, op. cit., s. 216.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ M. BARANOWSKI, M. TRĄBSKI, op. cit., przypis 24, s. 365.

²⁶ Szerzej na ten temat vide: Mariusz ŁUKASIEWICZ, *Armia Księcia Józefa 1813*, Warszawa 1986, s. 160; R. BELOSTYK, op. cit., s. 32, 119–123, 253, 355–356; M. BARANOWSKI, M. TRĄBSKI, op. cit., s. 359–373.

²⁷ Raport do JWgo Generała Dąbrowskiego, 20 XI 1806, AGAD, Teki Dąbrowskiego, t. X, p. 2, k. 45 (78); J. STASZEWSKI, op. cit., s. 10.

²⁸ Raport ten przytacza gen. Dąbrowski w piśmie do Majora Generalnego Wielkiej Armii marszałka Aleksandra Berthiera z 21 XI 1806 r. – vide: *Dał nam przykład Bonaparte. Wspomnienia i relacje żołnierzy polskich 1796–1815*, wybór, komentarze i przypisy Robert BIELECKI, oprac. tekstów Andrzej T. TYSZKA, t. I, Kraków 1984, s. 142.

listopada 1806 dla Berthiera. „Żelazny Marszałek” donosił o kapitulacji Częstochowy, wspominając o przejściu 500 karabinów, 24 dział, 296 kwintali prochu (częściowo zepsutego), a także kilka „kiesonów”, 100 ton mąki i kilka worków owsa²⁹. Raport ten, dość dokładny i generalnie korespondujący z danymi zawartymi u Miaskowskiego (oprócz liczby karabinów), wydaje się wiarygodny. Niestety, pewien dysonans może wprowadzić opis zajęcia twierdzy częstochowskiej, również autorstwa marszałka Davouta, gdzie pada liczba 33 dział, 1000 karabinów i jest mowa o dużej ilości amunicji³⁰.

37. Biuletyn Wielkiej Armii wspominał o 30 działach i przejętych magazynach, za nim powtarzają to „Gazeta Warszawska” i „Gazeta Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”³¹. W „Gazecie Poznańskiej” wymienia się mniejszą liczbę dział: dodatek do numeru z dn. 22 listopada podaje 26 armat, zaś numer z 26 listopada informuje o 25 działach³².

Wątpliwości na temat rzeczywistej liczby przejętych w twierdzy jasnogórskiej dział pomaga rozwiązać znakomity dokument źródłowy, jakim jest przechowywany w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie „Stan artylerii co do broni, sprzętów, narzędzi inżynierskich, tudzież rodzaj i wielość przedmiotów znajdujących się w fortecy Częstochowskiej” sygnowany przez ppłk Antoniego Górskiego³³. Dokument ten, wcześniej niepublikowany, to świetny materiał do poznania nie tylko liczby i wagomiaru dział w twierdzy częstochowskiej, ale również stanu zaopatrzenia w proch, amunicję, karabiny i oraz inne sprzęty artyleryjskie i inżynierskie.

Dokładne dane zawdzięczamy pośrednio Stefanowi Vincentowi, rezydentowi napoleońskiemu przy Komisji Rządzącej. Otóż 3 sierpnia 1807 r. na sesję Dyrektorium Generalnego, zastępującego w tym czasie Komisję bawiącą w Dreźnie, dostarczono wyrażone na piśmie żądania komisarza cesarskiego, które dotyczyły m.in. stanu arsenałów, magazynów (wojskowych), map i planów należących do Księstwa Warszawskiego³⁴. Dyrektorium sprawę skierowało do odpowiedzialnego za kwestie wojskowe dyrektora wojny ks. Józefa Poniatowskiego. Książę dyrektor odpowiedział na żądanie 6 sierpnia, pisząc: „Na zalecenie Directorium Generalnego dnia 3-go miesiąca i roku terażniejszych wydane, względem podania stosownie do artykułu 26 traktatu w Tylży zawartego, stanu zbrojowni, skła-

²⁹ *Correspondance du Maréchal Davout prince d'Eckmühl (1801–1815)*, wyd. Charles de MAZADE, t. I, Paris 1885, s. 356–357.

³⁰ Louis Nicolas DAVOUT, *Opérations du 3e Corps 1806–1807, Rapport du Maréchal Davout duc d'Auerstaedt*, Paris 1896, s. 96.

³¹ *Correspondance de Napoléon*, s. t. XIV, s. 21; „GKWiz”, nr 1 z 2 I 1807 r., s. 4; „GW”, nr 2 z 6 I 1807 r., s. 22.

³² „GP”, Dodatek do nr 97 z 22 XI 1806 r.; „GP”, nr 99 z 26 XI 1806 r.

³³ Akta Komisji Rządzącej co do Dyrektora Wojny, AGAD, KR - AS, sygn. 55, k. 73–74.

³⁴ *Protokół czynności dyrektorium generalnego za czas od dn. 13 lipca do 12 sierpnia 1807*, [in:] Marcelli HANDELSMAN, *Pomiędzy Prusami a Rosją. Studia historyczne*, seria 3, Warszawa 1922, s. 90.

dów, archiwów, dowodów, niemniej kart i planów miast obronnych, twierdz i zamków do Księstwa Warszawskiego należących ma honor odpowiedzieć: że ponieważ zbrojownie, składy, miejsca obronne, twierdze i zamki, jakie się znajdują mogą być pod zarządzeniem i pieczęą generałów francuskich, których stanu Dyrektor Wojny nie miał władzy rozpoznawać ani żądać od nich raportów, przeto nie jestem w stanie uwiadomić JW Generalnego Intendenta Wielkiego Wojska Francuskiego o tym, co pod moim nie było zawiadowaniem, przyłączając mu tylko stan rzeczy znajdujących się w Częstochowie dozorowi Wojska Polskiego Poruczony³⁵. Załącznikiem był sporządzony przez Górskiego prezentowany poniżej Stan artylerii.

Jak wspomniano, opisywany dokument znajduje się w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, w zbiorze Komisja Rządząca pod sygnaturą 55. Rękopis zajmuje dwie strony, a całość raportu ujęta jest w tabeli. Na potrzeby publikacji i w trosce o odpowiednią przejrzystość materiału dokonano zmiany układu tabeli z zachowaniem wszelkich danych, nagłówków i właściwej kolejności poszczególnych pozycji wykazu. Zgodnie z adnotacją jest to kopia oryginału przesłanego przez ppłk. Górskiego, której zgodność z nim potwierdza podpisem płk Kajetan Hebdowski stojący na czele biur Dyrektoriatu Wojny (zwanych też biurami wojennymi). Dla lepszego odbioru dokumentu na końcu zamieszczony został słowniczek terminów wojskowych stosowanych na przełomie XVIII i XIX w.³⁶

Stan artylerii co do broni, sprzętów, narzędzi inżynierskich, tudzież rodzaj i wielość przedmiotów znajdujących się w fortecy Częstochowskiej

Legion Drugi

Dywizja Kaliska

KALIBER	WIELOŚĆ	OBJAŚNIENIA
Armaty połowe letkie		
Armat 12 ft z prochami i wozami	3	Pruskich zdatnych
Granatnik 10 calowy z wozem i prockarą	1	Pruski zdatny
Armata 6 ft bez lawet	1	Polska niezdatna

³⁵ Dyrektor Wojny do Directorium Generalnego zastępującego Komisję Rządząca, Warszawa 6 VIII 1807 r., AGAD, KR - AS, sygn. 55, k. 72.

³⁶ Oprac. na podst. Józef JAKUBOWSKI, *Nauka artylerii zebrana z najróżniejszych autorów, napisana dla pożytku Korpusu Artylerii Narodowej z rozkazu i nakładem Jego Królewskiej Mci... do druku podana*, t. I, Warszawa 1781; Jan KOSIŃSKI, *Zasady nauki artylleryi z rozkazu Jego Cesarzewiczowskiej Mości Wielkiego Xięcia Naczelnego Wodza*, cz. I–II, Warszawa 1820; *Słownik artyleryczny (wyjątki)*, „Przegląd Artyleryjski” R. 1: 1923, nr 5 i 6, s. 51–59; R. MORAWSKI, A. NIEUWAŻNY, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Artyleria, inżynierowie, saperzy*, Warszawa 2004.

KALIBER	WIELOŚĆ	OBJAŚNIENIA
Granatników 8 calowych z prockarami	4	Polskich zdatnych
Armat 3 ft polowych z prockarami bez wozów	7	Polskich zdatnych
Armat 3 ft polowych z prockarami i wozem	5	Pruskich zdatnych
Armat 1,5 ft bez lawet	2	
Wozów amunicyjnych rezerwowych	6	Pruskich zdatnych
Strzelba		
Śmigownic żelaznych obsadzonych	7	
Szturmaków fortecznych	70	Polskich zdatnych
Karabinów wcale nie użytych	300	
Rur karabinowych nieobsadzonych	200	niezdatnych
Janczarek tureckich różnego kalibru	100	niezdatnych
Kule i kartacze		
Kul 12 ft	588	
Kul 6 ft	3859	
Kul 3 ft	4028	
Kul flintowych	36472	
Kul karabinowych	12626	
Kartaczów 12 ft w paczkach	120	
Kartaczów 10 ft	394	
Kartaczów 8 ft	120	
Kartaczów 6 ft	1230	
Kartaczów 3 ft	652	
Granaty		
Granatów 10 calowych	368	
Granatów 8 calowych	369	
Granatów ręcznych	460	
Ładunki infanteryczne		
Ładunków karabinowych	106000	Pruskich w cetnarach 52
Ładunków flintowych	145000	
Naczynia i maszyny		
Horągwie polskie stare	2	
Formy na kule karabinowe	3	
Beczek do szlifowania kul	4	
Grajcarów do wyciągania	15	
Bawolich ozorów	8	
Szufel do nabicia	7	
Rydłów żelaznych	32	

KALIBER	WIELOŚĆ	OBJAŚNIENIA
Motyki i kilofów	21	
Żelaznych form na kule armatnie	2	
Sikawka na kołach	1	
Sikawek ręcznych	6	
Wiader skórzanych	6	
Bosaków do ognia	12	
Łopat	2	
Kwadrantów mosiężnych	8	
Drągów i drążków	18	
Torb skórzanych na ładunki	24	
Puszek do podsypywania	24	
Puszek do brantek	24	
Puszek do świczek	10	
Świczników	8	
Szelek z pozami	30	
Liny	2	
Łącucha sążni?	80	
Prolonzów	8	
Materialy	Objaśnienia	
Prochu ordynaryjnego cetn 32 ft 83	w Beczkach	
prochu dobrego 2 ft 38	w Baryłkach	
prochu w ładunkach cetn. 71 ft 80	Armatnich	
Mączki prochowej cetn. 2 ft 16		
Ołowiu cetn 110		
Skałek sztuk 37115	Karabinowych	
Skałek sztuk 10000	Pistoletowych	
Skałek sztuk 600	Flintowych	
Lontów cetn 23		
Wieńców Pruskich 50	Smolnych	
Faierbali sztuk 16		
Kartuszów 12 ft bez kul 261		
Kartuszów 6 ft bez kul 1448		
Brantek sztuk 1500	Nowych	
Szpiglów 3 ft 553		
Szpiglów 6 ft 2069		
Szpiglów 12 ft 219		
Szpagatu 6 ft		

KALIBER	WIELOŚĆ	OBJAŚNIENIA
Włukna 50 ft		
Sztupinów 20 ft	do Granatów	
Świczek paczek 24		

Podpisano Górski szef batalionu artylerii

Zgadza się z oryginałem

Dyrektor i Szef naczelny Biur Departamentu Woyny
pułkownik Hebdowski

Słownik terminów

bawoli ozór – narzędzie z blachy żelaznej w kształcie ozora (języka) osadzone na rękojeści. Służyło do wydobywania kuli uwięzionej w kanale armatnim.

brandtka (przepalniczek, zapalniczek) – blaszana lub trzciniowa rurka nabita mączką prochową, przy pomocy której podpalało się nabój albo ładunek. Brandtka była wetknięta w zapal armaty, czyli mały otwór sięgający komory naboowej. Kanonierzy trzymali je w osobnych torebkach.

faierbal (ognista piłka) – kula drelichowa wypełniona materiałami łatwopalnymi, a z wierzchu obsznurowana za pomocą węzłów: różowego, kratkowego lub siatkowego.

forma na kule (forma kulowa) – forma żelazna złożona z dwóch połówek w kształcie półkul, w które nalewa się żelazo. Kule ołowiane również zalewano w formach żelaznych, ale w kształcie obcęgow, składających się z dwóch szyn osadzonych na trzonku, z wydrążonymi otworami wychodzącymi na tę samą stronę i sobie odpowiadającymi. Tymi otworami wlewało się ołów.

grajcar (wykręt) – narzędzie żelazne z jednym lub dwoma wąsami, osadzone na rękojeści, służące do wykręcania rzeczy uwięzionych w kanale (przybitki i naboju).

kartusz – pojemnik zawierający ładunek prochu do broni palnej odprzodowej.

kwadrant (ćwierciokrąg) – urządzenie matematyczne i artyleryjskie służące do wyznaczenia właściwego kąta podniesienia lufy działa podczas prowadzenia ognia na duże odległości. Najprostszy kwadrant składał się z dwóch prostopadłych boków z podziałką z zaznaczonymi 90 stopniami oraz ruchomego ramienia.

lont – służył do zapalania przepalniczka, był to najczęściej lniany powróż nasączony wrzącym ługiem z popiołu z twardego drewna i niegaszonego wapna, następnie dobrze wysuszony.

mączka prochowa – łatwopalny materiał służący m.in. jako składnik przepalniczków czy świeczek.

prockara (przódkara) – używana do przewożenia armat, zbudowana była z dwóch kół z osią, dyszla i nasadu. W środku nasadu osadzony był żelazny

sworzeń, na który przy przewożeniu działa nakładało się ogon łoża armaty dzięki wyrżniętej w jego szponie dziurze. Natomiast samo łoże (łożysko) armatnie służyło bądź do transportu armaty lub do strzelania z niej. Składano je z dwóch długich i mocnych drewnianych ścian połączonych czterema szponami (drewnianymi poprzeczkami) – czolną, spoczynkową, celowniczą i właśnie ogonową.

skalka – kawałek krzemienia zamocowany w szczękach kurka, stosowany w zamkach skałkowych. Podczas strzału skałka uderzała w krzesiwo, czyli metalowa płytkę przymocowana po prawej stronie broni. Powstałe po uderzeniu iskry zapalały panewkę z prochem.

śmigownica – małe działko, zwane również falkonetem.

szelki z pozami (pojazdami) – pasy, zaczepiane o wąsy osiowe lub haki ogonowe znajdujące się na armacie, służyły do przemieszczania działa jak też do zmiany jego pozycji podczas prowadzenia ognia.

szpagat – gruby sznurek wykonany z włókien lnianych lub konopnych, służył m.in. do zawiązywania na kuli woreczka wypełnionego prochem.

szpigiel (szpunt) – drewniany wałek o grubości odpowiedniej do wagomiaru (kalibru) armaty (1 do 1,5 wagomiaru), do którego z jednej strony przywiązuje się ładunek, a z drugiej pocisk.

sztopina (stupina) – przędzona bawełna nasycona palną zaprawą. Najczęściej do jej produkcji prócz bawełny używano saletry w proszku, mączki prochowej oraz wódki, spirytusu lub octu. W nagłej potrzebie do produkcji stupiny zalecano bawełnę zamoczyć w nafcie, a następnie posypać mączką prochową. Mogła być użyta do zaognienia brandkugli (pusty pocisk wypełniony łatwopalną zaprawą z wydrążonymi kilkoma dziurami służącymi do zapalenia zaprawy), świecących kul lub zapalników do bomb.

szturmak (petarda) – rodzaj puszkki spiżowej albo drewnianej, która nabita została prochem i przymocowana do deski. Była zawieszana na bramie lub palisadzie i wypalała w nich wyłom, przez który do twierdzy wdzierali się żołnierze podczas szturmów.

szufla – łyżka miedziana w postaci półwałka, osadzona na rękojeści. Służyła do wprowadzania prochu w kanał, kiedy armata była nabijana bez ładunku.

torby skórzane – trzymano w nich ładunki, czyli naboje.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Komisja Rządząca – akta spraw, sygn. 55.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Teki Dąbrowskiego, t. X, p. 2.

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Teki Staszewskiego, sygn. 8745.

Źródła drukowane

- BARANOWSKI Marcin, TRĄBSKI Maciej, *Dwa źródła do planów modernizacji twierdzy częstochowskiej w czasach Księstwa Warszawskiego*, „Studia z Dziejów Wojskowości”, t. 7: 2018, s. 359–376.
- Dał nam przykład Bonaparte. Wspomnienia i relacje żołnierzy polskich 1796–1815*, t. I, wybór, komentarze i przypisy Robert BIELECKI, oprac. tekstów Andrzej T. TYSZKA, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1984.
- Correspondance de Napoléon I-er, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*, t. XIII i XIV, wyd. Henri PLON, J. DUMAINE, Paris 1863.
- Correspondance du Maréchal Davout prince d'Eckmül (1801–1815)*, t. I, wyd. Charles de MAZADE, Paris 1885.
- JAKUBOWSKI Józef, *Nauka artylerii zebrana z najróżniejszych autorów, napisana dla pożytku Korpusu Artylerii Narodowej z rozkazu i nakładem Jego Królewskiej Mci... do druku podana*, t. I, Warszawa 1781.
- KOSIŃSKI Jan, *Zasady nauki artylleryi z rozkazu Jego Cesarzewiczowskiej Mości Wielkiego Xięcia Naczelnego Wodza*, cz. I–II, Warszawa 1820.
- Opérations du 3e Corps 1806–1807, Rapport du Maréchal Davout duc d'Auerstaedt*, wyd. Calmann LEVY, Paris 1896.
- Protokół czynności dyrektorium generalnego za czas od dn. 13 lipca do 12 sierpnia 1807*, [in:] Marcei HANDELSMAN, *Pomiędzy Prusami a Rosją. Studia historyczne*, seria 3, Warszawa: E. Wende i S-ka, 1922, s. 65–99.
- Situation actuelle de la forteresse de Czenstochowa, commandée par le chef de batallion d'artillerie Antoine Górski depuis le mois de janvier 1807*, [in:] Bronisław GEMBARZEWSKI, *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1905, s. 216.

Prasa

- „Gazeta Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, nr 1 z 2 I 1807 r.
- „Gazeta Poznańska”, Dodatek do nr 97 z 22 XI 1806 r.; nr 99 z 26 XI 1806 r.
- „Gazeta Warszawska”, nr 2 z 6 I 1807 r.

Opracowania

- ACHMATOWICZ Aleksander, *Epizod napoleoński w dziejach Jasnej Góry*, „Studia Claramontana” t. 8: 1987, s. 165–203.
- BELOSTYK Ryszard, *Fortyfikacje Księstwa Warszawskiego 1807–1813*, Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2018.
- GORZAŁKA Przemysław, *Sprawy wojskowe w pracach Komisji Rządzącej (1807)*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Tadeusza Srogosza, Instytut Historii UJD, Częstochowa 2018.
- GEMBARZEWSKI Bronisław, *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1905.
- HÖEPFNER Eduard von, *Der Krieg von 1806 und 1807. Ein Beitrag zur Geschichte der Preußischen Armee*, Zweiter Theil: *Der Feldzug von 1807*, Bd. III, Berlin: Simon Schropp & Comp, 1855.
- KUKIEL Marian, *Dziej oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795–1815*, Poznań: Zdzisław Rzepecki i Ska, 1912.
- ŁUKASIEWICZ Mariusz, *Armia Księcia Józefa 1813*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1986.
- MORAWSKI Ryszard, NIEUWAŻNY Andrzej, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Artyleria, inżynierowie, saperzy*, Warszawa: Karabela, 2004.

- MORAWSKI Ryszard, PACZUSKI Adam, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Piechota, gwardie narodowe, weterani*, t. I, Warszawa: Karabela, 2014.
- NAWROT Dariusz, *Powstanie na Nowym Śląsku w 1806 i 1807 roku. U źródeł Zagłębia Dąbrowskiego*, Czeladź: Wydawnictwo Muzeum Saturn, 2016.
- Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy*, t. I, *Oficerowie wojska koronnego*, cz. 2: *Artyleria i wojska inżynierskie*, oprac. Mariusz MACHYŃIA, Czesław SRZEDNICKI, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999.
- PACHOŃSKI Jan, *Słownik biograficzny oficerów Legionów Polskich 1796–1807*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1998–2003.
- Słownik artyleryczny (wyjątki)*, „Przegląd Artyleryjski”, R. 1, nr 5 i 6: 1923, s. 51–59.
- STASZEWSKI Janusz, *Kaliski wysiłek zbrojny 1806–1813*, Kalisz: Towarzystwo Przyjaciół Książki, 1931.
- WILLAUME Juliusz, *Górski Antoni*, [in:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 434.
- ZŁOTKOWSKI Dariusz, *Jasna Góra w czasach Księstwa Warszawskiego (Analiza wybranych problemów)*, „Ziemia Częstochowska”, t. 23: 1996, s. 45–78.

Condition of the Jasna Góra fortress in August 1807 in the light of the lieutenant colonel Antoni Górski's report

Summary

Capturing the fortress of Jasna Góra in November 1806 by the French chasseurs and Polish insurgents had a strong influence on the military situation in New Silesia. It let emperor Napoleon I separate the Silesian theatre of war from the area of main struggles between the Grande Armée and the forces of the Fourth Coalition. It also helped to spread the Polish insurrection over the region. The Jasna Góra fortress became an important support area for newly organizing Polish cavalry, infantry and artillery units. This article describes the condition of the fortress and presents lots of important data concerning its equipment such as: the number of canons, muskets, bullets or various materials and tools. We owe this information to lieutenant colonel Antoni Górski, who was a commander of the Jasna Góra stronghold in the period and was ordered to write a detailed report on the fortress by prince Józef Poniatowski, the Director of War.

Key words: Częstochowa, Jasna Góra fortress, Antoni Górski, The Duchy of Warsaw.